

УДК 37.015.31:159.923.2]:398

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРУ

Федорченко Г.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті висвітлюється питання формування у школярів національної самосвідомості засобами українського фольклору. Показано важливість фольклорних творів у формуванні духовного світу дитини і становлення її як особистості. Фольклорні твори є цінним матеріалом для розумового, морального патріотичного та естетичного виховання підростаючого покоління. Фольклор поглиблює знання дітей, впливає на формування світогляду, моральних вчинків, виховує естетичний смак і збагачує мову дітей.

Ключові слова: фольклор, духовність, національне виховання, самосвідомість, моральні цінності.

Постановка проблеми. Відродження національної освіти немислиме без формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, виховання духовної культури особистості. До духовних скарбів людина прилучається з дитинства і насамперед, завдяки усній народній творчості.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатой духовної культури народу, його національної ментальності, світогляду. Саме на цій основі повинно відбуватись формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і талантів.

Національна система виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури свого народу сприяє духовному багатству, освіченості, інтелектуальності, як основних складників людини-громадянина своєї держави.

Завдання сучасної освіти важливо підпорядковувати системі національних інтересів, ідей головним цінностям духовного скарбу українського народу – національним звичаям і традиціям.

Якості українського народу, його духовність досліджували Г. Сковорода, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, К. Ушинський, Б. Грінченко, Г. Ващенко, І. Огієнко, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Національно свідомі, талановиті педагоги О. Дорошевич, С. Русова, Я. Чепіга, заклали міцне підґрунтя процесу виховання підростаючого покоління на основі національних ідей у формування національної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення національної самосвідомості та національного виховання сучасної молоді в умовах розбудови української державності, присвячені наукові дослідження М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, Н. Кузьменко, В. Постового, О. Сухомлинської та ін. Питання змісту виховання національної самосвідомості викладені у працях О. Доукіної, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, П. Щербаня.

На сучасному етапі проблемі формування національної самосвідомості присвячено праці таких авторів, як С. Бевзенко, І. Голубенко, Г. Донченко, Є. Пасічник, З. Старкова, В. Онищук.

Основний виклад матеріалу. Щоб виховати справжніх громадян своєї держави, слід ціле-

спрямовано і систематично формувати у навчально-виховному процесі елементи національної самосвідомості особистості на основі народних звичаїв, традицій, усної народної творчості. Саме усна народна творчість допомагає розвивати у дітей почуття національної самосвідомості. Школярі дізнаються про характерні риси українського народу та його традиції, вчать жити за законами добра і справедливості, усвідомлювати змістові та образні особливості творів, збагачувати свій словник влучними висловами.

Наукою доведено, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом і характером. Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь [4].

Національне виховання кожної людини на рідній землі, має починатися з усної народної творчості, народних звичаїв, обрядів і свят. Відомий педагог Софія Русова стверджувала: «Рідна національна школа – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності» [5, с. 295].

В.О. Сухомлинський обґрунтував теорію національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання. Глибоко досліджуючи і розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, Василь Олександрович досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним із найбільш талановитих педагогів ХХ століття.

Найважливішою рисою громадянина, є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці на благо своєї держави. Формування самосвідомості учнів є одним із головних завдань шкільної освіти. Це пояснюється, зокрема, і тим, як вважають деякі науковці, що саме через формування самосвідомості можна прискорити соціалізацію молоді, усвідомлення себе як громадянина.

Національна самосвідомість – це усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної культури, історії. Національно свідомою людиною не забуває своєї приналежності до певної нації. Така людина глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне й майбутнє.

Вивчаючи інші мови, вона ніколи не забуває про свою рідну мову. У розвитку національної свідомості дитини (і зрілої людини) О. Вишневецький виділяє щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст: етнічне самоусвідомлення, національно-політичне самоусвідомлення, громадсько-державне самоусвідомлення [2, с. 208].

Національна свідомість учнів формується насамперед у процесі вивчення народознавчих предметів – рідної мови і літератури, історії та інших предметів, де збагачуються знання оволодіння культурно-історичними традиціями. Без духовного багатства, зокрема фольклору, неможливий повноцінний внутрішній світ людини-громадянина.

Найкращі пам'ятки фольклору зберігаються в казках, легендах, епосах, прислів'ях, приказках, які створив сам народ. Вони відображають народні звичаї, традиції, передбачають цілеспрямоване виховання та навчання молоді на кращих ідеалах народу. Функціонування рідної мови – основа духовного життя кожної нації. Рідне слово виховує національну психологію, національний характер, національну самосвідомість. Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства, вже з колискових пісень, а вдосконалення її, засвоєння культури мовлення триває протягом усього життя. С. Русова зазначає: «Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражень. От, через що першою свідомою вимогою задля справедливого задоволення нації є вимога національної школи» [5, с. 294].

Фольклор – невичерпне джерело тем, ідей, образів для письменників, вчених усіх часів та епох. Найкращі твори великих поетів усіх країн взяті зі скарбниці творчості народу, незмірно глибокої, різноманітної, чистої і мудрої.

Фольклору властива така риса, як традиційність, своїми коренями він сягає у давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їх дальшого розвитку.

Засвоєння, зберігання і розвиток дітьми традицій і звичаїв своїх предків, є важливим засобом зміцнення національної свідомості, згуртування і єдності всієї нашої нації. У формуванні моральних цінностей школярів використовуються засоби народного мистецтва та творчості. Саме з творів народної поезії розпочинається залучення дітей до словесного мистецтва, завдяки чому здійснюються перші кроки розуміння найістотніших зв'язків та закономірностей людського буття, уявлення про красу рідного краю. Тому з метою духовного розвитку школярів у процесі роботи над живим словом учителі на уроках читання та мови повинні використовувати твори українського фольклору.

Рідна мова є одним з наймогутніших вихователів дитини, але вона не може замінити собою знань, набутих безпосередньо із спостережень і досвіду. Тому світ рідної мови в дитячому садочку, початкових класах може бути повноцінним тільки у поєднанні з народознавчими знаннями, витоками рідного слова.

До скарбів українського фольклору належать прислів'я і приказки, казки, загадки, пісні. У на-

родних прислів'ях відображається система поглядів українського народу на формування моральних якостей особистості. Ще в глибоку давнину прислів'я і приказки відігравали важливу виховну роль, у них акумулювалася мудрість народу, його багатотисячолітній досвід, думи і сподівання.

Прислів'я і приказки важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилося народне життя з усіма його особливостями. Можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння народного життя, як пояснюючи їй значення народних прислів'їв.

Серед народних прислів'їв та приказок немає таких, що їх можна беззастережно віднести лише до дитячого фольклору. Багатозначність творів цього жанру, можливість застосувати їх до різних випадків життя, наявність широких узагальнень – все це говорить про універсальний характер прислів'їв і приказок, які зберігають свою виховну функцію відносно дорослих і дітей. У молодшому віці багато прислів'їв діти не розуміють, адже у них немає життєвого досвіду, вони схильні до конкретного мислення, а твори цього жанру ґрунтуються на широких узагальненнях. Треба уважно відбирати відповіді вікові дитини зразки прислів'їв і приказок, пояснювати їх зміст, викликати до них інтерес.

Прислів'я і приказки можуть бути ефективним засобом виховання, якщо уміло з ними поводитися і доречно користуватися. У маленьких за розміром творах дуже багато виховного матеріалу. Вони вчать любити рідний край, прославляти героїзм і стійкість у боротьбі за свою землю. Прислів'я і приказки сприяють моральному вихованню, бо виховують такі якості, як чесність, правдивість, відданість у дружбі. Особливе педагогічне значення мають ті твори, що прищеплюють любов до праці, до знань.

Важливо, щоб школярі розуміли зміст прислів'їв, вміло використовували їх у своєму мовленні, будували міркування на основі їх змісту. Підкреслюючи значення народних прислів'їв, К. Ушинський наголошував, що за змістом наші прислів'я дуже важливі для початкового навчання бо, в них, як у дзеркалі, відбилося народне життя з усіма особливостями.

Фольклор в Україні був і залишається могутнім фактором патріотичного виховання. Тема святого почуття любові до Батьківщини звучить в усіх жанрах усної народної творчості – від великих епічних творів до коротких і влучних прислів'їв, приказок, загадок. З того, як розгадує людина загадку, колись судили про її інтелектуальний рівень. Дитина дуже радіє, коли їй вдається дати правильну відповідь. Виникають позитивні емоції, що дуже важливо в дитячому віці.

Розглядаючи питання народних методів розвитку дитини, М.Г. Стельмахович відзначає, що «окрасою» народної педагогіки є ігри у вигляді різноманітних загадок і дає їх тлумачення: «Загадка – це короткий алегоричний опис подій, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати» [6; 7].

Загадки не є суто педагогічним явищем. Вони виявляються як помітна складова української фольклорної традиції. Уміння відгадувати загадки з давніх часів було мірилом розуму й мудрості. Загадки існують як окремий, самостійний фольклорний жанр, цікавий не тільки дітям, але й дорослим.

До вічних фольклорних джерел, які дарують радість дорослим і дітям, належить українська народна казка. Це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрії народу. За допомогою казок, які вчитель використовує у виховній роботі, дитині прищеплюється ввічливість, повага до старших, працелюбність, любов до рідної землі.

Казка завжди глибоко національна і самобутня, вона є благодатним джерелом виховання любові до Батьківщини. Патріотична ідея казки захована в глибині її змісту. В. Сухомлинський у своїй праці «Серце віддаю дітям» писав: «Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу.., кожне слово цієї казки, як найтонший штрих на безсмертній фресці, в кожному слові, в кожному образі – гра творчих сил народного духу. Казка – це духовні багатства народної культури, пізнаючи які, дитина пізнає серцем життя народу» [8, с. 177]. Широке використання казок у початковій школі, зумовлюється тим, що їх зміст викладений у цікавій формі. Існує чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміється дітьми і дає змогу визначити моральні якості кожної дійової особи.

Багато традицій та обрядів пов'язано з народними іграми, які створені народом так само, як казки, приказки, загадки. Вони передаються з покоління в покоління. В їх змісті відбито національну психологію кожного народу.

Народні забави та ігри становлять чималий розділ народної педагогіки й охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий, природничий, пізнавальний, розважальний тощо. Народні ігри супроводжують свята та національні обряди, у їх змісті відбиті сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та зем-

леробською працею. За допомогою народних ігор діти опановують перші елементи грамотності, вони розвивають мовлення, виховують любов до рідного слова і своєї землі.

Поетичну групу українського фольклору складають також пісні, та думи. Українська пісня – це невичерпне джерело національної культури. Український народ належить до найписемніших народів світу. У скарбниці його культурних надбань чільне місце займає пісня, яка відображає визначні історичні події, героїчну боротьбу проти соціального і національного гноблення, розкриває глибину ліричної душі людини, її здоровий гумор, передає впевненість і надію на краще майбутнє. Всі обрядові пісні виховують у дітей інтерес до культурної спадщини свого народу, любов до української пісні і слова, природи, повагу до традицій та обрядів минулого. Все це складає основу морального і патріотичного виховання молодших школярів.

На основі вивчення педагогічної спадщини українського народу, відомих педагогів, психологів, мовознавців можна констатувати, що народнопоетична творчість, є засобом і наслідком розвитку національної самосвідомості та моральних цінностей підростаючого покоління.

Отже, система фольклорних жанрів створена українським народом упродовж віків, є тим ґрунтом, на якому зроста народна педагогіка. Саме фольклорне виховання пробуджує любов до життя, рідної землі, до культурних надбань українського народу та усвідомлення себе як громадянина своєї держави. Відроджуючи національну систему виховання, необхідно домагатися, щоб у кожній родині, школі, в діяльності кожного педагога, широко вивчалися твори усної народної творчості.

Список літератури:

1. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: [Навчальний посібник] / Богуш А. М., Н. В. Лисенко. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.
2. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О. Вишневський. – Львів, 1996 – 233 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – 562 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова / За ред. С. Л. Коваленко. – К.: Либідь, 1997. – 272 с.
6. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К., 1985. – 232 с.
7. Стельмахович М. Г. Українське національне виховання / М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1993. – № 8 – С. 3-7.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. – [Т. 3] / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад школа, 1977. – 670 с.

Федорченко Г.Н.

Переяслав-Хмельницький державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ ФОЛЬКЛОРА

Аннотация

В статье освещается проблема формирования у школьников национального самосознания средствами фольклора. Показано значение фольклорных произведений в формировании духовного мира ребенка и становление его как личности. Фольклорные произведения являются ценным материалом для умственного, нравственного патриотического и эстетического воспитания подрастающего поколения. Фольклор углубляет знания детей, влияет на формирование мировоззрения, нравственных поступков, воспитывает эстетический вкус и обогащает речь детей.

Ключевые слова: фольклор, духовность, национальное воспитание, самосознание, нравственные ценности.

Fedorchenko G.N.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Gregory Skovoroda

FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF PUPILS BY MEANS OF FOLKLORE

Summary

The article highlights the issue of formation of students' national identity by means of Ukrainian folklore. The importance of folklore in the formation of the spiritual world of child and its formation as an individual is shown in the article. Folklore works are a valuable material for mental, moral, patriotic and aesthetic education of the younger generation. Folklore enhances children's knowledge, affects the formation of ideology, moral behavior, educates and enriches the aesthetic taste of children.

Keywords: folklore, national education, spiritual development, self-awareness, moral values.